

УДК 342.734

Олена Гостюк,*аспірант кафедри трудового та господарського права
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВО НА ПРАЦЮ ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Проаналізовані основні доктринальні підходи щодо категоріальної сутності поняття «право на працю» та з'ясована позиція законодавця у вирішенні даного питання. Проаналізовані рішення Конституційного Суду України в контексті семантики та правової природи права на працю в умовах сучасності. Визначені роль та місце права на працю в системі основних прав людини. З урахуванням аналізу положень законодавства та наукових точок зору з приводу етимології поняття «право на працю» запропоновано авторське визначення відповідної категорії правової дійсності.

Ключові слова: право на працю, право на роботу, реалізація права на працю, право на працю як суб'єктивне право, свобода праці, право індивідуального вибору.

Постановка проблеми. Не викликає заперечення той факт, що право на працю належить до числа фундаментальних прав і свобод людини. Така ситуація має об'єктивне пояснення, адже в основі відповідного права праця – природна властивість людини, її сутність та потреба. А тому право на працю та його реалізація є надто важливими для людини, яка є носієм здатності до праці, та суспільства, в якому та заради добробуту якого така праця здійснюється. А тому не є перебільшенням твердження, що таке право потребує належного правового механізму як здійснення, так і захисту у разі створення перепон на шляху його реалізації. Крім того, право на працю не втрачає своєї актуальності з огляду на категоріальну сутність юридичної конструкції, якою є «право на працю» у правовій доктрині. А зважаючи на вагомий роль у житті людини, суспільства і держави, особливої значимості набуває і проблема нормативного вирішення відповідного питання. Адже неоднозначність на рівні закону, безсумнівно, є перепорою на шляху реалізації будь-яких прав і свобод людини, в тому числі і права на працю.

Стан дослідження. З огляду на свою актуальність та важливість, право на працю є предметом численних наукових дискусій та об'єктом наукових досліджень. Зокрема, фундаментальною основою та пріоритетним напрямом подальших наукових досліджень відповідної тематики вважаються монографії А. Є. Пашерстника (Пашерстник А. Е. Право на труд. Очерки по советскому праву. М.: Академия наук СССР, 1951. 228 с.), О. В. Смирнова (Смирнов О. В. Природа и сущность права на труд в СССР. М.: Юрид. лит-ра,

1964. 210 с.), О. І. Процевського (Процевський О. І. Методологічні засади трудового права : монографія. Х.: ХНАДУ, 2014. 260 с.). Вагомий внесок у розвиток доктринальних досліджень з приводу даної проблеми здійснили С. М. Братусь, Р. З. Лівшиць та Ю. К. Толстой. Окремі аспекти даної проблеми на сторінках наукових журналів, у матеріалах круглих столів і науково-практичних конференцій висвітлюють такі вчені: Л. Ю. Бугров, В. Я. Бурак, В. В. Жернаков, Н. Д. Гетьманцева, Г. С. Гончарова, О. В. Карпушкін, О. О. Конопельцева, Є. В. Краснов, П. Д. Пилипенко, В. І. Прокопенко, Г. І. Чанишева, В. І. Щербина, М. М. Якименко, О. М. Ярошенко та інші вчені.

Постановка завдання. З огляду на фундаментальний характер та пріоритетне значення права на працю в системі прав людини, метою відповідної статті є теоретико-правовий аналіз категоріальної сутності права на працю за законодавством України та з'ясування правової природи права на працю у сучасному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Традиційною є думка, що право на працю належить до числа фундаментальних прав людини, що визнані міжнародним співтовариством та закріплені на національному рівні. Своєю чергою, фундаментальність права на працю пояснюється ключовим значенням праці в житті кожного індивіда та суспільства в цілому.

Так, М. І. Марчук, аналізуючи дане питання, стверджує, що право на працю є уособленням соціальних можливостей людини, які виражають потребу людини у праці та є результатом її біологічного та соціального розвитку. А основою даного права, за слова-

ми науковця, є природна здатність до праці, що належить людині, зважаючи на її людську природу [10, с. 193].

З іншого боку, праця як об'єкт потреби пов'язана із соціальною сутністю людини. Праця є дійсно складним і багатограним процесом взаємодії людини з природою та довкіллям, вона забезпечує фізіологічний і духовний рівень життя людини та суспільства відповідно до досягнутого суспільного прогресу. Працею і тільки працею людини створюються матеріальні і духовні цінності, завдяки яким існує і може існувати суспільство [13, с. 19, 27], праця дає людині «можливість повністю реалізувати свій людський потенціал» [3, с. 87].

Потреба ж у праці належить до головних у системі відносин особистості, тому за своїм призначенням праця є тією потребою людини, яка здатна задовольнити всі запити та інтереси як окремої людини, так і суспільства й держави. При цьому сама праця може проявлятися як мотив і виступати як об'єкт потреби [4, с. 64].

Отже, що являє собою «праця» та яке її значення в житті кожного індивіда та суспільства в цілому, з'ясуємо в процесі аналізу окремих наукових точок зору.

Так, О. В. Карпушкін зазначає, що праця є основною формою діяльності, історично вихідною «клітинкою» всіх форм діяльності людини. Її важливою сутнісною характеристикою є те, що трудова діяльність – це не лише задоволення природних потреб людини, але і спосіб її існування, основа всіх її багатопланових взаємозв'язків. Тобто праця, створюючи основу матеріального буття людини, окрім цього, належить до всіх сфер взаємин між людьми, які, на перший погляд, до праці не мають жодного відношення. Проте будь-які взаємозв'язки в суспільстві або засновані на трудовій діяльності, або виникають у зв'язку з використанням результатів праці [7, с. 14].

Цікаву точку зору з приводу цього питання висловив Р. Н. Зиятдинов, який, зокрема, визначає працю як основний спосіб самореалізації людини, вираження її внутрішнього потенціалу, перетворення зовнішньої необхідності у внутрішню потребу [6, с. 14].

Своєю чергою досить ґрунтовно до визначення категоріальної сутності поняття «праця» підходить О. М. Ярошенко. Зокрема, науковець стверджує, що «праця – головна сила, глибинний матеріальний зв'язок, який поєднує всіх членів суспільства, всі його соціальні групи в єдине ціле, в єдиний соціальний орган і визначає взаємодію між його елементами. Уся складна побудова суспільства й суспільних відносин будується на

фундаменті праці, трудової діяльності в різних її проявах» [18, с. 24].

У контексті вищезазначеного, на наш погляд, доречними є слова фундатора наукової думки О. І. Процевського: «Праця – це людська суть, власне – сама людина, для розвитку якої й існує держава. Тому держава й визнала та закріпила в Конституції України саме право на виявлення своєї людської суті, на вільну можливість її виявлення» [13, с. 81].

Тому і саме з цією метою право на працю займає надзвичайно важливе місце в системі основних прав людини, а в її житті – має неопцінне значення. Зважаючи на це і враховуючи, що для реалізації всіх можливостей, які створюються завдяки праці, людина повинна мати гарантоване право таку працю здійснювати.

Отже, ст. 43 Основного Закону держави проголошує, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно вибирає або на яку вільно погоджується. Відповідне твердження, на переконання більшості науковців, є відображенням загальновизнаних міжнародних стандартів у сфері праці та усталеної практики міжнародного співтовариства.

Але, що лежить в основі концептуального розуміння та сутнісного призначення даної категорії, з'ясуємо в процесі теоретико-правового аналізу законодавства та правової доктрини.

Так, на думку О. І. Процевського, щоб зрозуміти зміст права на працю, що закріплено в Конституції України, треба розкласти його на частини. Перша частина стосується самого права на працю. Цікаво, що йдеться про природне право людини, але воно закріплено в Основному Законі держави. Тому, керуючись ст. 3 Конституції України (далі – КУ), можна з упевненістю стверджувати, що мета такої редакції – скоріше наголосити про обов'язок держави гарантувати забезпечення своїх громадян роботою, завдяки якій і будуть створюватися матеріальні і духовні цінності для існування суспільства і самої держави. Тому в другій частині змісту права на працю йдеться не про право як таке, а про наслідки для працівника, який буде застосовувати свою унікальну природну здатність до праці – «можливість заробляти собі на життя працею». І саме тут підкреслюється, що ця можливість заробляти собі на життя позбавлена примусу: «вільно обирати собі роботу, або вільно погоджуватися на ту, яку громадянину пропонують» [14, с. 252-253].

Таким чином, О. І. Процевський стверджує, що право на працю передбачає кореспондуючий обов'язок держави гарантувати забезпечення своїх громадян роботою. Зауважимо, що ст. 2 Кодексу законів про працю

України категорії «право на працю» та «право на роботу» розглядає як тотожні, у зв'язку з чим проголошує, що право громадян на працю, тобто на одержання роботи, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою.

Однак у сучасному вимірі сутність права на працю зводиться до того, що дане право надає кожній працездатній особі можливість самостійно розпоряджатися своєю здатністю до праці, проте не гарантує реальне забезпечення її конкретною роботою [9, с. 150].

Так, О. О. Конопельцева стверджує, що право на працю є невід'ємним правом людини, а держава відповідальна за його реалізацію. Саме тому право на працю перебуває в центрі уваги науки трудового права як одне з найважливіших соціально-економічних прав, оскільки з правом на працю пов'язані всі інші права та обов'язки працівника [8, с. 76].

Своєю чергою, ч. 2 ст. 43 КУ визначає, що держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

З приводу колізійної ситуації маємо офіційну позицію Конституційного Суду України (далі – КСУ). Так, право на працю відповідно до рішення № 8-рп/2007 від 16 жовтня 2007 року означає можливість кожного заробляти собі на життя працею, вільно вибрати професію чи спеціальність відповідно до своїх здібностей і бажань, реалізовувати свої бажання щодо зайняття працею за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі, організації незалежно від форм власності або самостійно забезпечувати себе роботою [15]. А згідно з рішенням № 14-рп/2004 від 7 липня 2004 року право на працю є невідчужуваним і по суті означає забезпечення саме рівних можливостей кожному для його реалізації. Стосовно ролі держави, яку вона відіграє у процесі реалізації права на працю, КСУ сформулював такий висновок: «Виходячи із зазначеної позиції, можна стверджувати, що право на працю означає не гарантування державою працевлаштування кожній особі, а забезпечення саме рівних можливостей для реалізації цього права [17].

Крім того, у рішенні КСУ від 15 жовтня 2013 року у справі № 1-18/2013 зазначено, що право на працю є природною потребою людини своїми фізичними та розумовими здібностями забезпечувати своє життя [16]. Дане твердження, на наш погляд, підтвер-

джує, що в процесі забезпечення практичної реалізації права на працю держава відповідальна за створення умов та організацію сприятливого середовища, щоб праця та її здійснення не лише приносили людині заробіток, але й сприяли її розвитку як особистості та фахівця своєї справи.

Повертаючись до тверджень О. І. Процевського з приводу досліджуваної проблематики, відзначимо, що ідею про суб'єктивний характер права на працю він не заперечує, у зв'язку з чим зазначає: «Якщо праву людини у сфері праці кореспондує обов'язок конкретного суб'єкта – держави або роботодавця, то таке право є суб'єктивним. З огляду на це науковець дійшов висновку, що усі права і свободи людини у сфері праці, у тому числі і право на працю, що закріплені в нормативно-правових актах міжнародного і національного законодавства, є суб'єктивними правами людини [13, с. 65-67].

Та, зрештою, ідея про суб'єктивний характер права на працю в умовах сучасності є домінуючою для науки трудового права.

До прикладу, переконалими є твердження Н. Д. Гетьманшевої, яка розглядає право на працю як суб'єктивне право у широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні право на працю – це право кожного громадянина вимагати у держави створення правових механізмів, які гарантують кожному громадянину можливість вибору місця роботи, виду діяльності та роду занять, а також створюють умови і фактори, що спрямовані на реалізацію права на працю, самовираження людини у процесі трудової діяльності та її захист. У вузькому розумінні – це забезпечене і гарантоване на конституційному рівні право особи мати можливість реалізувати свою здатність до праці шляхом укладення трудового договору чи в інший спосіб для задоволення своїх матеріальних і духовних потреб, а отже, юридично гарантована можливість вимагати від роботодавця усунення незаконних перепон для реалізації даного права [3, с. 87-88].

Наукову точку зору щодо суб'єктивного характеру права на працю підтримав і А. В. Пономаренко. Так, досліджуючи це питання, науковець дійшов висновку: «Оскільки право на працю є конституційним правом, яке дає право особі реалізовувати свою здібність до праці, а держава має обов'язок надати особі можливість для реалізації права на працю – можна стверджувати, що право на працю, закріплене в Конституції, є суб'єктивним правом [12, с. 75].

Визначаючи право на працю з точки зору його суб'єктивних властивостей, окремо скажемо про зміст відповідного поняття.

Так, конституційне право на працю включає право вільного вибору праці. Вільний вибір праці та вільне погодження на неї, за словами Л. Д. Нечипорук, означає, що тільки самій людині належить виключне право розпоряджатися своїми здібностями до творчої і продуктивної праці. При цьому людина може вибрати той чи інший вид діяльності і рід занять [11, с. 192]. А О. М. Ярошенко зауважує, що в основі права працівника самому розпоряджатися здібностями до праці лежить не право власності, а міжнародно визнане і конституційно закріплене право людини на вільний розвиток [18 с. 24].

З огляду на вищезазначене правило, можемо констатувати, що людина вільна у своєму виборі, а отже, норма ст. 43 Конституції України опосередковано визначає принцип свободи праці.

Так, К. Ю. Герман зазначає, що свобода праці походить від природного стану людини, яка народжується вільною і повинна залишатися такою протягом усього свого життя [2, с. 25].

Т. А. Занфірова, досліджуючи питання свободи праці та аналізуючи дану проблему на рівні законодавства, зазначає, що особливість принципу свободи праці виражається у вигляді комплексу можливостей власника цієї свободи, однак не обмежується лише такими можливостями, позаяк стосується також обов'язків інших осіб стосовно власника цієї свободи [5, с. 137].

У свою чергу російські дослідники В. І. Анішина та Ю. П. Попонов не обмежують інтерпретацію даного поняття однозначним розумінням та пропонують визначати свободу праці в широкому та вузькому значеннях. Широке розуміння охоплює активний та пасивний прояви. Активна форма передбачає можливість людини вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці шляхом вступу у будь-які суспільні відносини з приводу праці. Натомість пасивна форма передбачає відмову від будь-яких дій взагалі. Вузьке розуміння свободи праці зводиться до можливості реалізації своїх здібностей до праці поза будь-якими формами примусу до неї [1, с. 88, 90].

Висновки.

Таким чином, аналізуючи вищевикладені положення, ми доходимо висновку, що ідея про суб'єктивний характер права на працю є такою, що характеризує природу відповідної категорії в повному обсязі з урахуванням сутнісного значення його конструктивних властивостей. З огляду на це ми стверджуємо, що право на працю не варто зводити виключно до сфери трудово-

го права та праці, що реалізується в межах трудової діяльності. На наше переконання, відповідне право охоплює цілий комплекс можливостей людини, які вона здатна реалізувати через те, що володіє природною здатністю до праці. Але зауважимо, що особливе значення дане право набуває саме в площині трудових правовідносин. І з урахуванням специфіки трудової діяльності як такої право на працю, на нашу думку, варто розглядати з позиції комплексного підходу, що охоплює такі структурні елементи: 1) право на працю – це законодавчо визначена та гарантована можливість реалізувати свою природну здатність до праці та потребу в ній; 2) це суб'єктивна можливість індивідуального вибору – працювати чи ні, а якщо так – свобода вибору професії та роду трудової діяльності; 3) право здійснювати працю в умовах, що є найбільш оптимальними для задоволення потреб та інтересів працівника, включаючи право на справедливую оплату праці, на належні, безпечні і здорові умови праці; 4) право на захист від зловживань та порушень у сфері праці.

Таким чином, право на працю як суб'єктивне право людини – це законодавчо визначена та гарантована можливість індивідуального вибору у сфері праці, що реалізується шляхом вступу у трудові правовідносини, здійснення трудової діяльності, відмови від участі у такій, здійснення праці в умовах, що відповідають міжнародним стандартам у сфері праці та є оптимально сприятливими для задоволення потреб та інтересів найманих працівників.

Список використаних джерел:

1. Анишина В.И., Попонов Ю.Г. Свобода труда или право на труд. Актуальные вопросы правоприменения. 2007. № 4 (124). С. 86-96.
2. Герман К.Ю. Принцип свободы трудового договора в системе правовых принципов. Научный вестник Ужгородского национального университета. 2015. Вып. 35. Ч. II. Т. 2. С. 24-28.
3. Гетьманцева Н.Д. Забезпечення реалізації права на працю і захисту громадян від безробіття. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 6. С. 84-89.
4. Гетьманцева Н.Д. Поняття і сутність праці як правової категорії. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 7. С. 60-65.
5. Занфірова Т.А. Основні складові принципу свободи праці. Научный вестник публічного та приватного права. 2016. Вып. 1-1. С. 135-138.
6. Зиятдинов Р.Н. Отношение к труду как ценности: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Пермь, 2004. 146 с.
7. Карпушкин А.В. Конституционные права и свободы в сфере труда в России: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. 304 с.

8. Конопельцева О.О. Юридична характеристика права на працю: поняття і зміст. *Право і суспільство*. 2016. № 6. Ч. 2. С. 74-81.

9. Краснов С.В. Право на працю за законодавством України та деяких зарубіжних країн. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 1 (1). С. 147-153.

10. Марчук М.І. Право на працю у конституційно-правовій доктрині України. Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення: матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.). С. 191-194.

11. Нечипорук Л.Д. Конституційне право на працю. Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 4-й річниці Конституції України. 1-3 червня 2000 року / голов. ред. Г.М. Курій; орг. Комітет В. Я. Тацій. Ужгород : Закарпаття, 2000. С. 191-195.

12. Пономаренко А.В. Окремі проблеми визначення сутності права на працю в умовах соціально-орієнтованої економіки. *Науковий вісник*

Херсонського державного університету. 2014. Випуск 6-1. Том 2. С. 73-75.

13. Процевський О.І. Методологічні засади трудового права: монографія. Х.: ХНАДУ, 2014. 260 с.

14. Процевський О.І. Чи справді держава не гарантує громадянам право на працю? *Право України*. 2014. № 1. С. 249-257.

15. Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2007 від 16 жовтня 2007 року у справі 8-рп/2007. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-07>

16. Рішення Конституційного Суду України від 15 жовтня 2013 року у справі № 1-18/2013. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-13>

17. Рішення Конституційного Суду України від 7 липня 2004 року у справі № 14-рп/2004. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04>

18. Ярошенко О.М. Основні напрями утвердження засад соціальної держави у трудовому праві. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 23-29.

Проанализированы основные доктринальные подходы к категориальной сущности понятия «право на труд» и выяснена позиция законодателя по решению данного вопроса. Проанализированы решения Конституционного Суда Украины в контексте семантики и правовой природы права на труд в условиях современности. Выяснена роль и место права на труд в системе основных прав человека. С учетом анализа положений законодательства и научных точек зрения о семантике понятия «право на труд» предложено авторское определение соответствующей категории правовой действительности.

Ключевые слова: право на труд, право на работу, реализация права на труд, право на труд как субъективное право, свобода труда, право индивидуального выбора.

The main doctrinal approaches concerning the categorical essence of the concept of "right to work" are analyzed and the position of the legislator in solving this question is clarified. The decisions of the Constitutional Court of Ukraine in the context of the etymological essence and the legal nature of the right to work in the present conditions are analyzed. The role and place of the right to work in the system of basic human rights are determined. Taking into account the analysis of the provisions of the legislation and the scientific points of view concerning the etymology of the concept of "the right to work", an author's definition of the appropriate category of legal reality is proposed.

Key words: right to work, right to work, realization of the right to work, right to work as a subjective right, freedom of work, right of individual choice.

